

Norshahril Saat, *The State, Ulama
and Islam in Malaysia and Indonesia*,
Singapore: ISEAS Publishing, 2018. 254 s.¹

Esra TİRYAKI

Humboldt-Universität zu Berlin
tiryakie@student.hu-berlin.de
0009-0009-3900-6120

Ulemanın modern devlet yapısında üstlendiği görevler Müslüman çoğunluklu toplumlarda hem din ve devlet ilişkilerinin hem de güncel dini söylemin analizinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak genellikle otoriter hükümetlerde devlet kademelerinde çalışan bürokratların oldukça kısıtlı bir hareket alanına sahip oldukları ön kabulü nedeniyle yirminci yüzyılın son çeyreğinde “İslamleşmenin” politik alandaki etkileri ve dini-politik söylemin yeniden üretimi, Malezya ve Endonezya’ya dair birçok çalışmada görüldüğü gibi, devletin din üzerindeki kontrolü merkezinde ele alınmaktadır. Norshahril² ise incelemeye konu olan *The State, Ulama and Islam in Malaysia and Indonesia* başlıklı kitabında resmi ulemanın devlet ile kurduğu -genellikle otoriterlik perspektifinden ele alınan ve ikincil araştırma odağı olan- ilişkiyi Malezya ve Endonezya’da dini söylemin analizine ve çağdaş dini aktörlerin tipolojilerine odaklanarak daha derinlikli bir zemine taşıyor. Ona göre, dini bürokrasi içinde istihdam her ne kadar ulemanın devlet safına geçerek resmi din politikalarıyla uyumlu çalışmasını (co-

1 Kitap aynı zamanda Amsterdam University Press tarafından da basılmıştır. Singapur’da bulunan ISEAS-Yusof Ishak Institute isimli araştırma merkezinin Sosyal ve Kültürel Bölge Çalışmaları Bölümü’nde koordinatör olarak görev yapan yazar Norshahril Saat, Güneydoğu Asya’da Siyasal İslam, Malezya, Endonezya ve Singapur’da din ve devlet ilişkileri, karşılaştırmalı siyaset gibi konularda araştırmalar yapmaktadır. Bilhassa şu çalışmalar, yazarın araştırmaları hakkında daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır: Norshahril Saat, *Tradition and Islamic Learning: Singapore Students in the Al-Azhar University* (Singapore: ISEAS-Yusof Ishak Institute, 2018); Norshahril Saat, Azhar Ibrahim ve Noor Aisha Abdul Rahman (ed.), *Reaching for the Crescent: Aspirations of Singapore Islamic Studies Graduates and the Challenges* (Singapore: ISEAS-Yusof Ishak Institute, 2021); Norshahril Saat (ed.), *Islam in Southeast Asia: Negotiating Modernity* (Singapore: ISEAS Publishing-Yusof Ishak Institute, 2018); Norshahril Saat ve Azhar Ibrahim (ed.), *Alternative Voices in Muslim Southeast Asia: Discourses and Struggles* (Singapore: ISEAS-Yusof Ishak Institute, 2019).

2 (Malezyalı ve Singapurlu) Malaylar referanslarda baba isimleri olan soyadları yerine kendi isimlerine atfı yapmayı tercih ettiklerinden bu incelemede de yazarın adı kullanılmıştır.

optation) gerektirse de bu iş birliği aynı zamanda onların konumlarından doğan güç ve imkanları kendi görüşlerini dayatma kapasitesi sağlamakta ve dini otoriteyi yeniden üretme meşruiyeti tanımakta; yani devletin resmi ulema tarafından bir tür ele geçirilmesini doğurmakta (*capture*). İki olgu arasında gidip gelen devlet ve resmi ulema arasındaki ilişki, Joel S. Migdal'ın devlet ve toplum ekseninde otoritenin inşasını kuramsallaştırdığı "toplum içinde devlet" (*state-in-society*) yaklaşımının öngördüğü gibi dinamik ve geçirgen bir karaktere sahip.

Kitap bu teorik ve kavramsal zeminde iki merkezî soru yöneliyor: (i) Malezya ve Endonezya devletleri resmi ulema ile iş birliğini amaçlarken, ulema devleti nasıl ele geçirdi? (ii) 1997 Asya Ekonomik Krizi ile artan politik rekabet iki ülkenin resmi ulemasının devleti ele geçirme biçimlerini nasıl etkiledi? Yazar yönelttiği sorulara, görev tanımları bakımından birbirine büyük ölçüde tekabül eden Malezya ve Endonezya'nın dini bürokrasi kurumlarında çalışan ulemayı fetva üretimi, helal sertifikalandırma, genel ahlak konuları odağında karşılaştırarak cevap arıyor.³ Norshahril, bu kurumlarda görevli ulema ile yaklaşık dört yıl boyunca gerçekleştirdiği mülakatları, onlarla yakın mesaide bulunan bürokratlar, sivil toplum üyeleri, siyasi figürler, akademisyenler ve gayri resmi ulema ile Jakarta ve Kuala Lumpur'da yaptığı görüşmelerle desteklemiştir. Ayrıca camilerde katılımcı gözlemler gerçekleştirmiş, fetva toplantılarına ve ulemanın konferanslarına katılmış. Bu zengin kaynak birikimini bilhassa karşılaştırmalı-tarihsel analizde başvurduğu ikincil kaynaklarla destekliyor.

Her ne kadar farklı seviyelerde olsa da iki ülkedeki otoriter Suharto (1967-1998) ve Mahathir (1981-2003) yönetimleri ve politikalarının çağdaş ulemanın davranış biçimlerine kalıcı etkiler bıraktığını ifade eden yazar, iki ülkenin yaklaşık kırk yıllık serüvenini dini bürokrasi içinde ulemanın işleyişini anlamak için gözden geçiriyor. Ayrıca bu dönemler küresel düzeyde etkili olan "İslami uyanışın" yerel etkilerini de göstermek için oldukça önemli. Yazar, bu tarihsel zeminde, 1997 Asya Ekonomik Krizi ile perçinlenen siyasi çekişmelerin etkisini göz önünde bulundurarak Endonezya için 1998-2018, Malezya için ise 2003-2018 arasındaki döneme odaklanıyor. Kitabın temel argümanı, siyasi rejimlerdeki farklılıkların ulemanın rollerini tanımladığı ve onların faaliyet gösterdiği kurumları şekillendirdiği tezi temelinde, Malezya'nın resmi ulemasının, Endonezya'daki mevkidaşları-

3 Bu kurumlar Endonezya Ulema Meclisi (Majelis Ulama Indonesia, MUI), Malezya İslam Din İşleri Ulusal Meclisi Fetva Komitesi (Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia, JKF-MKI) ve onunla koordineli olarak faaliyet gösteren Malezya İslami Kalkınma Dairesi (Jabatan Kemajuan Islam Malaysia, JAKIM) ile Malezya İslami Anlayış Enstitüsü (Institut Kefahaman Islam Malaysia, IKIM).

na kıyasla istihdam edildikleri konumlarda daha faal oldukları ve böylece devletten güç devşirmede daha başarılı oldukları şeklinde (s. 28).

Giriş ve sonuç bölümlerini içerecek şekilde toplam altı bölümden oluşan kitap, ampirik inceleme bölümlerinde iki ülkeyi ayrı ayrı tartışmakla beraber resmi ulemanın konumunu ve dindarlığın yükselme trendlerini tarihsel olarak analiz ettiği bölümlerde iki ülkeyi birlikte ele alıyor. İlk bölümde alim tipolojisinin tarihi ve teolojik kökenlerinden hareketle Güneydoğu Asya'da resmi ulemanın güncel durumuna kısaca değinen yazar, atama ve ele geçirme kavramsallaştırmasını iki ülkeye hangi kriterler ve analiz birimleri bağlamında uyguladığını açıklıyor. İkinci bölümde Endonezya ve Malezya'da resmi ulemanın istihdam edildiği kurumların oluşumuna, bu ülkelerdeki ulema algısına ve ulemanın dini otorite ile irtibatına değiniyor. Üçüncü bölümde Suharto ve Mahathir dönemlerinde ulemanın, devleti ele geçirme çabasının iki ülkede yerel sosyopolitik zeminini ve buna paralel gelişen küresel ölçekteki İslami uyanış hareketinin tetiklediği dindarlaşma eğilimini tarihsel olarak inceliyor. Dördüncü ve beşinci bölümler ise kitabın doğrudan konusuna odaklandığı kısımlar. Yazar bu bölümlerde, Malezya ve Endonezya ulemasının devlet ile kurduğu ilişkiyi ele geçirme kavramsallaştırması üzerinden iki ülke bazında ele alıyor. Sonuç bölümünde ise resmi ulemanın ilerleyen yıllardaki rollerine ve devletin ele geçirilme motivasyonunun gelecekteki muhtemel görünümüne işaret ediyor.

Kitap, özellikle devlet kademesinde çalışmaları nedeniyle dini otoritelerinin durumu, meşruiyetlerinin sorgulanması veya diğer dini elitlerin onlara yaklaşımı gibi tartışmaya fazlasıyla açık meselelerin uzağında resmi ulemayı politik ve dini davranışlarının analizi bağlamında konumlandırıyor. Bu bakış açısıyla, alışlagelmiş perspektiflerin dışına çıkan yazar, atama ve ele geçirme kavramlarının mahiyetini tartışmak ve bu kavramların tarihi ve görgül örneklerde ulemanın amaçları doğrultusunda ne derecede başarı gösterdiğini tespit etmek için beş strateji belirlemiştir: (i) resmi ulemanın devlet politikalarını meşrulaştırmanın ötesinde onlara etki edebilmesi, (ii) resmi ulemanın kadrolara yerleştirilecek isimlerin belirlenmesinde devlet nezdinde söz sahibi olabilmesi, (iii) dini bürokrasi ve kurumların resmi ulemayı dini, sosyal ve politik alanlarda hüküm vermeye teşviki yahut sınırlaması, (iv) ulemanın devlet tarafından belirlenen resmi görüşlere karşın kendi söylemlerinde ve verdikleri hükümlerde bağımsız olabilmeleri, (v) ulemanın devlet tarafından sağlanan fayda ve imtiyazların sınırlarını belirleme gücü (s. 29). Norshahril'e göre devlet ve resmi ulema ilişkisi bu beş strateji özelinde değerlendirildiğinde devletin ulemayı kendi safına çekme ve ulemanın buna mukabil devleti ele geçirme çekişmesinde mutlak bir başarıdan söz etmek mümkün değil. Ancak bu ilişkide devlet ve resmi ulemanın amaçları ve menfaatleri doğrultusunda elde ettikleri kaza-

nuamların onların başarılarını belirlediğinin altını çiziyor. Ayrıca bu stratejilerle beraber, devletin gücü ile ulemanın devleti ele geçirmedeki başarısı arasında oldukça düşük bir korelasyon olduğunu da tespit ediyor (s. 41).

Norshahril, bahsi geçen bu stratejiler merkezinde Endonezya ve Malezya'da ulemanın devleti ele geçirmede farklı sonuçlar elde etmesini üç değişken ile açıklıyor ve bunlara "ele geçirmenin örüntüleri" (*modalities of capture*) adını veriyor. İki ülkede siyasi ve dini elitlerin ilişkilerine bütüncül bir bakış imkânı sağlayan bu örüntülerden birincisi Suharto ve Mahathir yönetimlerinin resmi ulemaya yaklaşımlarındaki farklılıktan doğan sonuçlar. Bu iki liderin uzun yıllar süren hükümetleri döneminde, Malezya'daki ulemanın, Endonezya'dakilerden farklı olarak, görev tanımlarının hukuken net bir şekilde yapılmış ve ulema hac organizasyonu, Cuma hutbelerinin düzenlenmesi, helal standardizasyonu gibi etki alanı oldukça geniş uygulamalarda resmi dini otorite haline gelmiştir. Mahathir başbakanlığında, İngiliz sömürgesinin etkisiyle oluşan farklı idari seviyelerdeki dini bürokrasinin görece özerk işleyişi, federal ulemanın eyalet düzeyinde tanınmasını sağlayacak şekilde değiştirilmiş; federal dini bürokrasi yeni kurumlarla (IKIM) güçlendirilmiş ve eski yapılar (JAKIM) geliştirilmiştir. Endonezya'da ise Suharto liderliğinde MUI'nin fetvalarına hukuki olarak yaptırım gücü tanınmamış ve Din İşleri Bakanlığı önemli dini meselelerde en yetkili merci olagelmiştir. İkinci bir faktör Malezya'nın resmi ulemasının kendi menfaatlerini – ki Weber'in de dikkat çektiği gibi bu menfaatler maddi çıkarların dışında, ümmetin birliği ve güçlenmesi gibi manevi idealler de olabilir – siyasi elitlerin ideolojisi ile örtüşürmede Endonezya'daki meslektaşlarına göre daha mahir olmalarıdır. Malezya'da ulema, devletin kurucu ideolojisi olan *Rukenegara*'nın koruyucusu olarak kendilerini konumlandırmış ve *Vision 2020*, *Islam Hadhari*, *Islam Wasatiyyah* gibi çeşitli politik ajandalara söylemlerinde yer vermişlerdir. Ayrıca sultanlarla kurdukları bağ sayesinde kendi otoritelerini güçlendirebilmişlerdir. Benzeri durumlar Endonezya bağlamında söz konusu olmamıştır: Endonezya'nın resmi uleması kendilerini ne kurucu ideoloji olan *Pancasila* üzerinden konumlandırabilmiş, ne de geleneksel bir siyasi gruptan destek görmüşlerdir. Son faktör olarak ise Malezya ulemasını devleti ele geçirmede daha güçlü kılmış olan, onların devlet karşısında bir "grup bilinci" ile hareket edebilme kapasitesine sahip olmasıdır. Endonezya'da ise bilhassa Muhammediyye ve Nehdatü'l-ulema gibi etkili dini yapılanmaların MUI'yi rakip addetmesi Malezya'daki gibi kolektif bir bilincin oluşmasına engel olmuştur (s. 42-4).

Devleti etkileme stratejileri bağlamında her iki ülkeyi ayrı ayrı ele aldığı dördüncü ve beşinci bölümlerde yazar, ulemanın güncel meseleler üzerinden kendilerini aktif bir aktör olarak konumlandırmaları merkezinde, onların dini pratik ve görüşlerine daha yakından bakıyor. Endonezya'nın

resmi ulemanın stratejilerini, “şeriat ekonomisi” olarak ifade ettiği İslami bankacılık ve finans sektörlerinde otorite olma çabası, helal standartlarının kontrolü, dini söyleme hâkim olma ve kamuoyunun dindarlık algılarını yönetme başlıkları altında inceliyor (s. 132-3). Malezya’da ise bu kıstasları beş grupta ele alıyor: dini söylemi domine etme, var olan sosyopolitik dengelerin korunmasını sağlama, devletin resmi din yaklaşımından bağımsız olarak görüş bildirme, resmi görev alanları dışında söz sahibi olma ve son olarak kaynakların dağıtımında belirleyici rol oynama (s. 172-3). Yerel stratejiler bağlamında incelendiğinde Endonezya’da ulemanın devleti ele geçirme motivasyonlarına ulaşmada göreceli olarak başarılı olduğunu ifade eden Norshahril, iki ülkeyi kıyasladığında ise Malezya’da ulemanın, kendilerine sunulan üç ayrı ‘ele geçirme örüntüsü’ sayesinde Endonezya’daki mevkidaşlarından daha da başarılı olduğunu ifade ediyor (s. 213). Her ne kadar resmi bürokrasi alanında Malezya uleması devletin kaynaklarına hakimiyet kurmada öne çıksa da bu onların dini-entelektüel alanda daha başarılı oldukları anlamına gelmiyor.⁴ Helal standartları, İslami finans ve bankacılık gibi konulara kısaca temas etmekle birlikte yazar, Güneydoğu Asya ve dünya ölçeklerinde rekabet süreçlerindeki farklılaşmalar hakkında detaylı açıklamalar yapmamış ve stratejileri yalnızca kendi sınırları içinde değerlendirmiştir.

Kitabın bir başka eksikliği, ulemanın eğitim aldığı yüksek öğretim kurumları, içinde buldukları entelektüel ağlar ve mensup oldukları ilmi gelenekler hakkında detaylı değerlendirmelerde bulunmamış olmasıdır. Ulema tanımlaması kapsamında, genel bir çerçeve olarak yerel medreselerden (Malezya’da *pondok*, Endonezya’da *pesantren*) ve Müslüman coğrafyanın öne çıkan üniversitelerinden bahsetmekle yetinmiş (s. 57) ve daha çok resmi ulema ve resmi olmayan ulema arasındaki gerilimden söz etmiştir. Bu bağlamda yazar, resmi ulemanın eğitim geçmişlerinin kurum içindeki rollerine ve faaliyetlerine ne derecede etki ettiği hususunu görece ihmal etmiş görünüyor. Ayrıca bu tür ayrıntılara değinilmemesi her iki ülkedeki ulemanın eğitim temelli fikir ayrılıklarının ve muhtemel kurum içi ayrışmaların dikkate alınmaması anlamına da gelmektedir. Diğer yandan özellikle din söylemine hâkim olma stratejisi altında her iki ülkede ana akım dışı olduğu varsayılan dini görüşler ve gruplara resmi ulemanın yaklaşımı hakkında detaylı analizlere yer vermiştir. En kalabalık Müslüman ülke olan Endonezya’nın Malezya ile bu strateji altında incelemesi Müslüman dünyada ana akım ve devlet destekli din söylemlerinin bağlamlarının

4 Suharto’nun yüksek dini öğretim alanında müdahale ve yönlendirmelerinin kurumsal ve söylemsel etkileri için bkz. Megan Brankley Abbas, *Whose Islam? The Western University and Modern Islamic Thought in Indonesia*, Stanford (California: Stanford University Press, 2021).

anlaşılmasına ve onların diğer grupların söylemleri karşısında konumlandırılmasına zemin hazırlamaktadır.

Eser karşılaştırmalı siyaset, bölge ve İslam çalışmalarına katkı yapma hedefiyle literatürde büyük ölçüde genel kabullere dayanan, bazen oldukça yüzeysel kalan “İslamileşmenin” toplumsal ve politik etkilerini resmi ulema odağında göstermede oldukça başarılıdır. Bu yörengede çalışma, fetva gibi geleneksel dini pratiklerin, sadece artan muhafazakarlığın bir göstergesi veya kısıtlayıcı hükümler bütünü olarak konumlandırılmasının ötesinde, ulemanın sosyopolitik vizyonunun bir uzantısı olduğu tezini ikna edici bir şekilde tartışıyor. Singapurlu Malay Müslüman bir araştırmacı olarak, çalışmada geliştirdiği kavramsal/teorik perspektifi ve yöntem bağlamında dini bürokrasinin üst seviyelerindeki ulemaya erişimi çalışmanın kalitesini ayrıca attırıştır. Her ne kadar ulemanın eğitim geçmişi ve sahip oldukları entelektüel bağlar konusunda detaylı bilgiler vermese de kitap, Güneydoğu Asya’da ulemanın sınıfsal aidiyeti ve ideolojik görüşlerinin analizi için başvurabilecek temel bulguları içeriyor. Devleti etkileme değişkenleri, dini ve siyasi otorite kesişimlerinin anlaşılmasında bütüncül değerlendirmelere imkân sağladığı için, Norshahril’in iş birliği-ele geçirme analizi bağlamında geliştirdiği stratejiler, Endonezya ve Malezya’da 2018 sonrası resmi ulema ve dini bürokrasinin analizinde oldukça kullanışlı görünmektedir. Bu yönüyle eser Güneydoğu Asya’da ve genel olarak Müslüman çoğunluklu toplumlarda din-devlet ve ulema-devlet ilişkilerinin karmaşık örüntülerini çözümleme açısından bir hayli faydalıdır. Din sosyolojisi ve din-siyaset ilişkileri alanlarında önemli bir katkı niteliğindeki bu eserin Türkçeye kazandırılması da yararlı olacaktır.